

SUFİLERİN MANEVİ ATASI CAFER ES-SADIK*

Dr. John Boer Taylor

Çev. Mehmet ATALAN**

CAFER ES-SADIK'IN HAYATI

Biyografi yazarlarının çoğu, Cafer es-Sadık'ın Sünni-Şii taraftarları ile sonra güçlenen hakikat tarafları arasındaki bir dönemde yaşadığını ifade ederek, İslamın ilk dönemleri üzerinde planlar yapmışlardır. Oryantalistlerin çoğu da buna benzer değerlendirmeler yapmışlar. Bu makale Cafer es-Sadık'ın kişiliğini, tarikata karşı çıkanlardan kurtarmak için ele alınmıştır. Amacımız Cafer es-Sadık'ın Şii, Sufi ve Sünni olduğunu ispatlamak değildir. Ancak Cafer es-Sadık'ın şahsiyetini ortaya koymak, amaç edinilmiştir. Cafer es-Sadık'ın düşünceleri ve hayatı kendi dönemi litaretürü içerisinde çalışılması gerekir. Daha sonra bir ilim adamı, Abbasi kuruluşunun sosyal önemini ve Sünni-Şii yolunu belirlemeye teşebbüs edebilir. Bir kişi aynı şekilde gelecek yüzyıllardaki sufi gelişmelerin çoğuna karşı olan fikirlerine de işaret edebilir. Bunun asıl amacı bu dönemi garanti altına almaktır. Cafer es-Sadık'ın hayatındaki olayların krokisini yaparak ve Onun bazı sosyal yönlerine temas ederek, maddi ve manevi başarılar elde edilebilir. Bu başarı da Cafer es-Sadık'ı sufilerin manevi lideri yapabilir.

Biyografi yazarlarınca Cafer es-Sadık'ın soy silsilesinin genişliği, büyük öneme sahiptir. Cafer es-Sadık Taberi ve Mesudi Tarihlerindeki yorumlardan başka, İbn Hallikan'ın Vefayatü'l-Ayan'ında, ilk dönem kaynakları ve azizlerin hayatını yazanlarca da önemli bir yere sahiptir.

Cafer es-Sadık'ın dönemindeki bu yazarlardan her biri, Onun hakkında birer ipucu vermektedir. Bununla beraber onların birikiminden elde edilen bilgiler mantıklı bir denge tablosu oluşturmaktadır. Şehristani ve Nevbahti Sünni ve Şii kaynaklara dayanarak Cafer es-Sadık'ın Şii geleneğe nasıl bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Dhahabi Cafer es-Sadık'ın Şia'ya ve tasavvuffa katkısının yanında, Sünni geleneğe de katkısı olduğunu savunmaktadır. Ebu Nuaym ve Feriduddin Attar, Cafer es-Sadık'ın saygı değer ve azizler sınıfının önderi olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu görüş Cafer es-Sadık hakkındaki o dönem yazarların görüşleridir. Cafer es-Sadık'ın kişiliği ve manevi yönü ile ilgili en

* John B. Taylor (Reader in Islamic Studies at the Selly Oak College, Birmingham), "Ja'far Al-Sadiq Spiritual forebear of The Sufis", Islamic Culture, 40 C., (S.2), 1966, (Sayfa 97-101 arası)

** Arş.Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Araştırma Görevlisi

önemli bilgiler Kuleyni ve Keşşi'de bulunmaktadır. Cafer es-Sadık'ın kendi dönemindeki başarısı, sonraki nesiller tarafından da tespit edilmiştir. Onun bu döneme kadar ki fikirleri Süfiliği etkilemektedir. Süfiler vahiy konusunu, hakikati, ahlakı, Allah'ın rehberliği konularıyla sürekli meşgul olmuşlar. Bu konular ilk Şii iddiaların "varlık sebebi" olmuştur. Manevi bir sorumluluk olarak Cafer es-Sadık'ın dönemindeki Sufi düşünce, Sünni ve Şii inancını da etkilemiştir.

Ebu Bekir'in büyük torunu, beşinci imam Muhammed Bakır'ın ve Ummu Ferve'nin oğlu Cafer es-Sadık h.80 veya 83 yılında Medine'de doğmuştur. Böylece Cafer es-Sadık, babasının Şii liderlik pozisyonunu miras olarak devralmıştır. Şia, Emevilerin çöküşünden yararlanabilecek kadar hırslı değildi. Cafer es-Sadık öldükten sonra, Şia tarafından savunulan düşüncelerden bazıları, gulat fırkaları tarafından bölücü ve hatta ayrılıkçı şekle getirilmiştir. Şehristani, Cafer es-Sadık soyunun isyanlarla nasıl bölündüğünü anlatarak, memnuniyetsizliğini açıkça belirtmiştir. Cafer es-Sadık İslam ile gulatı birbirine karıştırmamaktadır.¹ Buna ek olarak Şehristani Cafer es-Sadık hakkında:

"Cafer es-Sadık din, hikmet, bilime saygı, ruhi olgunluk disiplini içerisinde idi. Kendi taraftarlarına yararlı olmak için yeterli bir süre Medine'de kaldı. Medine'de dinin orijinini ortaya çıkardı. Olağanüstü bilimsel güçle ilmin sınırlarını arkadaşlarına anlattı. Bir müddet sonra Irak'a gitti. Cafer es-Sadık orada hiç bir şekilde imamete müdahale etmedi ve imamet hususunda hiç kimseye tartışmadı. Marifet denizine dalarak, hakikat zirvesine çıkmak isteyen bir kişidir, başarısızlık korkusu yoktu. Aynı şekilde Allah'a karşı samimi olan insanlarla dost olmuştur, Allah'tan başkasına dost olan Şeytanla beraber olmamıştır."²

Cafer es-Sadık çok sakindi. Yukarıdaki alıntıda Şehristani "yakın olma" düşüncesi anlamına gelen "tavahhasa" kelimesini kullandı. Nevbahti de Ona mal edilen aşağıdaki durumlarla imametnin niteliğini örnelemektedir:

"Beni her hangi bir şeyle isimlendiren kimseye, Allah lanet etsin. Cafer es-Sadık kendisiyle karşılaşmadan kendi hakkında iftira eden kimselerden uzaklaşmıştır. Şiilerden bir adam, Onunla karşılaştığında, sakındığı için ona selam verdiği söylenildi. Cafer es-Sadık ona bunun için teşekkür etmiş ve onu överek, şöyle demiştir: "Bununla beraber bu ve bunun gibi bir adam benimle karşılaştı ve mümkün olduğu kadar nazikçe beni selamladı. Bende bunun için ona teşekkür ettim."³

Cafer es-Sadık saldırgan anti-sosyal bir yapıya sahip olan Malamatilerin yaptığı hiç bir şeyi yapmadı. Cafer es-Sadık, kendisini Cafer es-Sadık tarafından

¹ Şehristani, Mîlel ve'n-Nihal, 124.

² Şehristani, a.g.e., 125.

³ Nevbahti, Fırak, 92.

bir tebliğci olarak gönderilen kişi olarak tanımlayan Ebu'l-Hattab ve taraftarlarını, hiçbir şekilde tanımadı. Buna rağmen Ebu'l-Hattab sapıklıklarına devam ederek şunları söyledi:

“Ebu'l-Hattab taraftarlarına, Cafer es-Sadık tarafından bir peygamber olarak gönderildiğini ve kendisine itaat edilmesini emretti. Bunun ardından zina, hırsızlığı, içki içmeyi emreden; dua etmeyi, zekatı, namazı, orucu ve hacca gitmeyi yasaklayan kanunlar çıkardı.”⁴

Cafer es-Sadık'a gulat fırkalarının durumu, muhtemelen ona kendi politikasına doğrudan katılan taraftarlarının tutarsızlığı ve onların içten olmayan tutumları acı veriyordu. Sözde(So-called) Ebu'l-Hattab Cafer es-Sadık'ın samimi bir havarisini olmuş. Şehristani ve Nevbahti'ye göre, Hattabiye fırkası Cafer es-Sadık'ı ölümsüzleştirerek ilahi bir sembol haline getirmiştir. Halbuki, Cafer es-Sadık batini inancı daima yermiştir.⁵

Nevbahti, Cafer es-Sadık'ın ruhunun Ebu'l-Hattab ve Muhammed b. İsmail b. Cafer'e geçtiğine inanan Karamitayı gulat fırkalarının arasında olduğunu ifade eder.⁶ Cafer es-Sadık araştırıldığında, onda bizzat “İmamoloji” mantığı bulunduğu görülecektir. Fakat bu mantık, fırsatçı politikadan ziyade, peygamberi vahyin doktrini üzerinde durmaktadır.

Cafer es-Sadık bütün sufilere kendi sessizlik politikasında olmalarını istemektedir. Cafer es-Sadık ne h. 122'deki Zeyd ayaklanmasında yer aldı, ne de Zeyd'e karşı olanlar arasında yer aldı. Taberi Cafer es-Sadık'ın Zeyd'den nasıl kaçtığını, Zeyd taraftarlarının Medine'de Cafer es-Sadık'a geldiklerini ve Zeyd'e dönmeleri hususunda yeminlerine sadık kalarak şerefli olmalarını anlatır.⁷ Bununla beraber Cafer es-Sadık'ın Bağdat hükümetini önemsememesi, Halife Mansur'u memnun etmemiştir. Ebu Nuaym ve Feriduddin Attar gibi ileriye gören biyografi yazarları Cafer es-Sadık'ı olduğu gibi kabul etmişlerdir. Cafer es-Sadık'ın içinde bulunduğu daha sonraki duruma sayısız sufi özentisi duymuştur:

“Bir gece Halife Mansur vezirine: “Git, Cafer es-Sadık'ı getir, onu öldürelim,” dedi. Vezir de: “O bir köşeye çekilip oturmuş, uzleti ihtiyar etmiş, kendini ibadete vermiş ve mülkten de elini eteğini çekmiştir. Ondandır hiçbir zarar gelmez, Onu rahatsız etmenin ne faydası vardır?” dedi. Ancak vezir her ne de olsa bir faydası olmadı. Cafer es-Sadık'ı getirmeye gitti. O vakit Mansur emri altındakilere “Cafer es-Sadık içeri girip de ben külahımı başımdan çıkarınca siz

⁴ Nevbahti, a.g.e., 37.

⁵ Şehristani, a.g.e., Op. Cit., 136-138; Nevbahti, a.g.e., Op. Cit., 57.

⁶ Nevbahti, a.g.e., Op. Cit., 61.

⁷ Taberi, Tarih, II/1700.

hemen onu öldürün.” dedi. Vezir Cafer es-Sadık’ı içeri alınca, Mansur derhal yerinden fırladı ve koşarak Cafer es-Sadık’ın yanına vardı. Onu alıp baş köşeye oturttu, kendisi de diz çökerek önüne oturdu. Etrafindakiler bu işe şaşakaldılar. Mansur, Cafer es-Sadık’a “Ne ihtiyacın var, dile benden ne dilersem” dedi. O da; “Önce kendin beni buraya emir verip getirmemeliydin ve beni Allah’a ibadetten alıkoymamalıydın.” dedi.⁸

Ebu Nuaym Cafer es-Sadık ve Halife Mansur ile ilgili iki gelenekten daha söz eder:

“Mansur’un üzerine bazı sinekler kondu ve Mansur kızıncaya kadar sinekler konmaya devam etti. Cafer es-Sadık onun huzuruna geldiğinde Halife Mansur ona; “Ebu Abdillah, Allah bu sinekleri niçin yarattı?” dedi. Cafer es-Sadık da “Zalim hükümdarlar bu sinekler vasıtasıyla düzelsin” diye cevap verdi.”⁹

Ebu Nuaym’dan Cafer es-Sadık’ın sessizliğini anlatacak iki alıntı daha vardır. O protesto politikasından söz etmedi. Fakat manevi destek sağladı. Bu da Cafer es-Sadık ve Sufyan es-Sevri buluşmasında görülür:

“Sufyan es-Sevri Cafer es-Sadık’a bana biraz öğüt vermeden yanında kalkmam deyince, Cafer es-Sadık da sana öğüt vereyim. Fakat uzun sözün sana hiçbir faydası olmaz. Dinle Ey Sufyan, “Allah sana bir nimet verdiğinde, eğer o nimetin sürekliliğini istersen şükür ve hamdi çoğalt. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: “Eğer şükrederseniz nimetlerimi mutlaka artırırım.”¹⁰ Rızkında azalma olunca istiğfarı çoğalt, Zira Allah “...Rabbinizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok yargılayıcıdır. Böyle yaparsanız gök üstünüze bol yağmur indirir. Sizin mallarınızı ve oğullarınızı da çoğaltır. Size bağlar, bostanlar verir, ırmaklar akıtır...”¹¹ Padişah veya benzerlerinde sana bir zorluk, bir sıkıntı ilerse şu ifadeleri artırın. “Allah’tan başka güçlü yoktur ne de olabilir.” Bu mutluluğun kapısı ve cennet hazinesinin anahtarındır ve cennet hazinelerinden biridir” dedi ve Sufyan’ı eliyle kucakladı.”¹²

Cafer es-Sadık’ın gerçek hayatı onun söylediği şu ifadelerle vurgulanır:

“Yüce Allah dünyaya “sen ona hizmet etki o da bana hizmet etsin; emrinde ol ki, o da sana hizmet etsin” dedi.”¹³

⁸ Attar, Tezkirat, 11.

⁹ Ebu Nuaym, Hilye, III/198.

¹⁰ İbrahim Süresi 14/7.

¹¹ Nuh Süresi, 71/10-12.

¹² Ebu Nuaym, Hilye, III/193.

¹³ Ebu Nuaym, Hilye, III/194.

Cafer es-Sadık tarafından takip edilen düzenleme onun akli ve manevi liderliğinde görülmektedir. Cafer es-Sadık'ın öğrencileri çoğu zaman fıkıhla ilgilenmeyip, hadisle ilgileniyordu. İbni Hallikan şöyle ifade etmektedir: "O simya, fal ve kehanet üzerine bilimsel bir eser yazdı. Tarsuslu sufi Ebu Musa Cabir b. Hayyan hocası Cafer es-Sadık'ın düşüncelerini içine alan 2000 sayfalık bir çalışma derledi. Bu çalışma 500 kitap oluşturdur."¹⁴

Ruska ve Kraus tarafından Cabir'e atfedilen bu ilimlerin inandırıcı olmadığı açıktır.¹⁵ Ancak bu sihir çalışmasının simya ilmiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Cafer es-Sadık'ın asıl amacı marifettir. Cafer es-Sadık'ın "Sabaeen" ayinlerin yankılarını birleştirmesi yapılarak, manevi bir saygının dışında olmalıdır.

Cafer es-Sadık'ın arkadaşlarının hepsi Cabir b. Hayyan ve Ebu'l-Hattab gibi Karamita'nın şüpheli öncüleri değildi. Cafer es-Sadık aynı şekilde İslama sahip çıkan Ebu Hanife ve Malik b. Enes Vasıl b. Ata gibi ünlü kişilerle beraber olmuştur. Bunun yanında Cafer es-Sadık'ın hayatına baktığımızda şu anda Sünni dediğimiz ekolle ilişkileri en üst doruktaydı. Ebu Nuaym politikayı ve maneviyatı birleştiren Cafer es-Sadık'ın şu sözlerini şöyle kaydetmiştir:

"Fukaha Peygamberin güvenindedir. Fakat siz fukahanın üzerinde sultanların şüphelerini görürsünüz"¹⁶

Bunu tam ifadesiyle Kuleyni'de görebiliriz:

Cafer es-Sadık peygamberin şöyle dediğini söyledi: "Fukaha dünyaya dalmadığı sürece Peygamberin güvenindedir." Cafer es-Sadık'a dünyaya dalmanın anlamı soruldu. O da "Onlar dünyadan sakındığı zaman, dininiz aşkına Sultan'ı takip edin." dedi.¹⁷

Cafer es-Sadık'la Ebu Hanife'nin münazaralarında Cafer es-Sadık'ın zaferi halkı cezbe etti. İbn Hallikan Cafer es-Sadık'ın Ebu Hanife'ye bir ceylanın dişlerini tasvir et dediğinde Ebu Hanife de bu hususta bilgi sahibi olmadığını açıklar.¹⁸

¹⁴ İbn Hallikan, Biyografi sözlüğü, 300.(Çev. Ancak tespit edebildiğimiz kadıyla Cabir b. Hayyan'ın kimya hakkındaki nısalesine(Cabir b. Hayyan, Kimya Hakkındaki Risale,Bağdath Vehbi Efendi 225) baktığımızda Cafer es-Sadık'ın bu ilimlerle ilgisinden bahsetmemektedir. Bkz. Mehmet Atalan, Mezhepler Tarihi Açısından Cafer es-Sadık, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE., Ankara 1998, 63-65)

¹⁵ Mieli, Science Arabe, 61.

¹⁶ Ebu Nuaym, op. Cit., III/194.

¹⁷ Kuleyni, a.g.e., I/26.

¹⁸ İbn Hallikan, Vefayatu'l-Ayan, I/128.(Çev. Ancak Ebu Hanife ile Cafer es-Sadık'ın münakaşalarının sonunda ikisi biri birilerine "Ben Ondan daha fakihini görmedim" ifadelerini kullanmışlardır. Geniş Bilgi İçin Bkz. Atalan, a.g.t., 67-73.

Cafer es-Sadık'ın entelektüel, münzevi ve manevi hayatı içerisindeki cazibesi, nesli arasında ona bağlılığın bir sonucu olarak görülebilir. Toplumda mucize olmaksızın, Nevbahti'de kaydedilen ve onun ailesine atfedilen velayat karizmasına ilişkin bir örnek zikredilebilir:

“Cafer es-Sadık bir gün babasının yanına gitti. O küçük bir çocuğu ve babasına doğru koşarken gömleğinin üzerine sendeledi. Cafer'in yüzü kızararak ayağa kalktı. Babası Onun yüzündeki tozu silerek kucığına oturttu ve öptü. Babam bana: “Senin bir çocuğun olduğunda, benden sonra onu çağır ve Onun benim gibi olacağını ve Allah'ın peygamberine benzeyeceğini söyle.” dedi.¹⁹

Popüler ve gizemli olan bu hikaye, maneviyattaki genel durumdan birini hatırlatarak, Onun keşiflerini haber vermektedir.

Cafer es-Sadık, Şii kaynaklara göre Halife Mansur tarafından üzümlle zehirlenerek h. 148'de öldürülmüştür.

¹⁹ Nevbahti, a.g.e., Op. Cit., 65.